

CSALÁDIVÁLLALAT-KORMÁNYZÁS

A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOM KATEGORIZÁLÁSA A HÁROM KÖR MODELL TÜKRÉBEN

A szerzők a vállalatkormányzás és a családivállalat-kormányzás kapcsolatának rövid bemutatását követően a családivállalat-kormányzás nemzetközi szakirodalmát a három kör modell tükrében tekintik át.

A három kör modell alapján kategorizálva a vizsgált cikkeket elmondható, hogy a vállalkozás alrendszerhez kapcsolódó témakörök feldolgozottsága magas szintű, míg a család és a tulajdon vonatkozású kérdések beható vizsgálata még várat magára.

A családivállalat-kormányzás cikkek időrendi megjelenésének vizsgálata rávilágít, hogy a vállalkozás alrendszerhez kapcsolódó publikációk már egészen komoly múltra tekintenek vissza, ugyanakkor a család és a tulajdon szerepét szinte csak az elmúlt 5-10 évben kezdték mélyebben vizsgálni a téma kutatói.^{1, 2}

Kulcsszavak: családi vállalkozás, családivállalat-kormányzás, vállalatkormányzás, három kör modell

A vállalatkormányzás, illetve a hazai szaknyelvben gyakran angol megfelelőjével azonosított corporate governance a nemzetközi és hazai szinten egyaránt a vezetéssel, nagyvállalatokkal foglalkozó kutatók kitüntetett figyelemmel részesített tárgyköre. A vállalatkormányzás mibenlétének meghatározására törekvők között egyetértés van abban, hogy a corporate governance nem más, mint azon szabályok, gyakorlatok, folyamatok összessége, amelyek alapján a vállalatot irányítják, kontrollálják, illetve érvényre juttatják a tulajdonlási funkciót. A vállalatkormányzás kiemelt területe a különböző érdekeltek (tulajdonosok, vezetők, vevők, szállítók, finanszírozók, állam, a vállalatot körülvevő szűkebb és tágabb közösség) elvárásainak képviselése és a felmerülő érdekkonfliktusok kezelése. A hazai közgazdasági szakirodalomban rendre jelennek meg a vállalatkormányzással foglalkozó tanulmányok a teljesség igénye nélkül elsősorban Angyal (2001), Bartók (2001, 2007), Bedő (2006, 2011), Siklósi (2007), Marján (2009), Bordáné (2010) és Beke (2011) munkái. Ugyanakkor a téma feldolgozottsága messze áll a nemzetközileg tapasztalttól. A közgazdászokon túl, igaz a téma egy más aspektusa okán, a jogászok is élénk érdeklődést mutatnak a vállalati kormányzás iránt. Aho-lyan Auer (2017) könyvében utal rá, jogi szempontból a corporate governance különleges, hiszen a való élet indikálta a jogrendszerben történő megalapozását. Jelen tanulmány fókuszja sokkal szűkebb annál, mintsem akár közgazdasági, akár jogi szempontból áttekintést adjon a vállalati kormányzás szakirodalmi feldolgozottságáról. Írásunk a vállalati kormányzás egy speciális szegmensére a családivállalat-kormányzás nemzetközi szakirodalmának nagyvonalú áttekintésére, kategorizálására irányul.

A családivállalat-kormányzás fogalmi kereteinek válaszolását megelőzően érdemes néhány gondolatot szentelni a családi vállalkozások meghatározásának.

A családi vállalkozások súlya és jelentősége vitathatatlan, a világ számos országában a gazdaság gerincének tekintik őket. Számosságuk általánosan elfogadott, mérhető definíció hiányában csak becsülhető, a Family Firm Institute (2017) által aggregált és közreadott adatok szerint globálisan a vállalkozások körülbelül kétharmada tekinthető családi vállalkozásnak. A családi vállalkozásokat az Európai Unió tagállamaiban átfogóan vizsgáló tanulmány alapján Európa vállalkozásainak 70-80%-a családi vállalkozás. A foglalkoztatásban betöltött szerepvállalásuk 40-50%-ra tehető (egy felmérések 70%-ra becsülik ezt az arányt), míg a GDP-hez való hozzájárulásuk (az alkalmazott definícióktól függően) 20-70% közötti (Mandl, 2008, p. 39.). A legfrissebb hazai kutatási eredmények azt mutatják, hogy a magyar családi vállalkozások aránya 62%-ra tehető, az átlaghoz viszonyított felülreprezentáltsággal az alsóbb (3-9 fő) méretkategóriákban (Kása et al., 2017). A családi vállalkozások definiálásával kapcsolatos nehézségeket érzékletesen szemlélteti, hogy az Európai Unió tagországaiban több, mint 90 használatban lévő meghatározást azonosítottak (Mandl, 2008), a hazai becslés végrehajtása során pedig a kutatók 56, a témát vizsgáló nemzetközi szakirodalomból származó definíció identifikálását követően, 12-t illesztettek a rendelkezésükre álló adatbázishoz, illetve az elemzések lefolytatásához két saját családi vállalkozás definíciót alkottak (Kása et al., 2017).

A különféle családi vállalkozás definíciókat áttekintve elmondható, hogy egy átfogó meghatározás három legfontosabb eleme:

¹ Jelen tanulmány a Budapesti Gazdasági Egyetemen működő Budapest LAB – Vállalkozásfejlesztési Központban zajló családi vállalkozások kutatási program részeként született. A kutatócsoport működését az Innovatív megoldásokkal Zala megye K+F+I tevékenysége hatékonyságának növeléséért EFOP-3.6.1-16-2016-00012 projekt által működtetett kutatási platform támogatja.

² A szerzők köszönettel tartoznak a cikk anonim bírálóinak, akiknek értékes tanácsai, iránymutatásai tükröződnek a végleges struktúrában, Gersick et al. (1997) munkájának értelmezésében, a kutatás limitációinak minél teljesebb bemutatásában, a családi irodák működésének szakirodalmára vonatkozó megállapításokban és a családi vállalkozás kutatáshoz kapcsolódó tudományterületek pontosításában.

- a tulajdon,
- a vállalkozás vezetésében való részvétel,
- a generációk közötti átadás, vagy annak szándéka.

A családi vállalkozás definíció szigora vagy megengedő volta a fenti kritériumok alkalmazásának és a mérésének módjától függ.

A családi vállalkozások számos tekintetben különböznek a nem családi vállalkozásoktól, egyedi vonások tapasztalhatók irányításukban, kormányzásukban.

Siebels és zu Knyphausen-Aufseß (2012) 235 publikáció áttekintése és értékelése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a megbízó-ügynök elmélet, a jószágigazgató elmélet és a vállalat erőforrás-alapú elmélete világitanak rá legerőteljesebben a családi és nem családi vállalkozások közötti különbségekre olyan fontos dimenziókban, mint az ügynöki költségek, versenyelőny és a vállalatkormányzási struktúrák. A családi vállalkozások irányítása során a tulajdonos család tagjai többszörös szerepet töltenek be a családban és a vállalkozásban (Tagiuri – Davis, 1996). A nem családi vállalkozások irányítási kihívásain túl a családi vállalkozásoknak meg kell küzdeniük a szerepkonfliktusok, illetve a tulajdon és a vezetés összefonódásából adódó nehézségekkel (Bartholomeusz – Tanewski, 2006), ez a többszörös szerepvállalás az oka, hogy a családi vállalkozások kormányzása eltér a vállalatkormányzás főáramú megközelítéseitől (Mustakallio et al., 2002). A családi vállalkozások kormányzási rendszerében a családi kormányzás alrendszer elsődleges feladata a családi értékek és kötődés megőrzése (Mustakallio et al., 2002). A családívállalat-kormányzás családi egyensúlyteremtő szerepe az igazgatóság feladatai között is helyet kap. Az igazgatóság klasszikus irányító, tanácsadó szerepköre mellett megjelenhet a családi kapcsolatok karbantartása, a konfliktushelyzetek minimalizálása is, mint elvárt funkció (Siebels – zu Knyphausen-Aufseß, 2012).

A családívállalat-kormányzás kutatásának egyik legfrissebb viselkedési közgazdaságtanon alapuló irányzata figyelembe véve a családi vállalkozások fejlődési szakaszait, rávilágít arra, hogy a kormányzásnak több típusa azonosítható. Az önkormányzás, az önkorlátozás a családi vállalkozás kezdeti szakaszában jellemző, a mögötte meghúzódó konfliktus forrása, hogy a tulajdonos-vezető döntései során családja igényeit előtérbe helyezi a vállalkozás hosszú távú érdekeivel szemben. A vállalkozás életciklusának későbbi szakaszában a probléma átalakul, a családtagok saját nukleáris családjuk érdekeit, a kiterjesztett család jóléte fölé helyezik. A családban gyökerező konfliktushelyzetek teszik szükségessé a családi vállalkozások számára, hogy kormányzási mechanizmusokat alkalmazzanak (Aaken et al., 2017; Lubatkin et al., 2005).

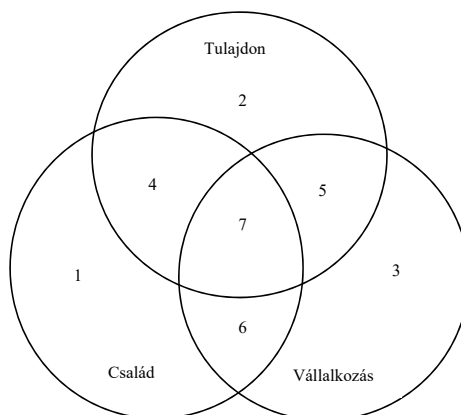
A családívállalat-kormányzás, a vállalati kormányzáshoz kapcsolódó, abból kinövő ugyanakkor különállóan tekinthető szakterület. A családi vállalatok kormányzására is jellemző a corporate governance egyensúlyteremtő szerepe, az érdekelték közötti összhang és béke megteremtésére irányuló törekvés. A családi vállalatok kormányzása során a nem családi vállalkozásokhoz képest az érdekelték köre egy fontos és nagy súlyú tényezővel az

alapító – tulajdonos családdal egészül ki. Ebből fakadóan a családívállalat-kormányzás kutatói a téma feldolgozása során a közgazdasági és jogi megközelítésen túl, pszichológiai aspektusokkal is találkozhatnak.

A nem családi vállalkozások vállalatkormányzásában az igazgatóság kulcsfontosságú szerepet tölt be, így akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy csak az igazán nagy vállalatok esetében, ahol létezik a jogszabályi követelmények által is meghatározott struktúra, van igazi relevanciája. Ezzel szemben a családi vállalkozások esetén a kormányzás nem merül ki a cég irányításában, hanem kiterjed a család, mint az alapvető céges értékek táptalajául szolgáló szerveződés irányítására, illetve ha a rendszerelmélet kontextusában folytatjuk gondolatmenetünket, a két rendszer a vállalkozás és a család szimultán kormányzására, a közöttük lévő összhang megteremtésére. Ebből fakadóan a családívállalat-kormányzás olyan kisebb méretű cégek esetében is értelmezhető, ahol nem jelenik meg a vállalati kormányzás kulcsstényezőjének tekinthető igazgatóság a szervezeti struktúrában, hiszen a tulajdonos család tagjainak többszörös szerepeiből adódó konfliktusok méretfüggetlenül jelen vannak a családi vállalkozások életében. Gnan és munkatársai (2015) olasz KKV-kategóriába tartozó családi vállalkozások esetében kimutatták, hogy a családi tanács, mint a családi kormányzás eszköze, a tulajdonosi és ellenőrzési feladatokban részlegesen helyettesíti az igazgatóságot. A kisebb méretkategóriákba tartozó családi vállalkozások esetében a családi kormányzás nem kizárólag a klasszikus vállalatkormányzási mechanizmusok kiegészítésére, hanem akár helyettesítésükre is alkalmas. A családi vállalkozások kormányzásában további komplikációt jelentenek a vagyonnal kapcsolatos kérdések, amelyek akár a vállalkozáshoz, akár a vállalkozástól függetlenül a tulajdonos családhoz kapcsolódóan számos megoldandó problémát hordoznak magukban.

1. ábra

A családi vállalkozás három kör modellje



Forrás: Tagiuri – Davis (1996), Gersick et al. (1997, p. 6.)

A három kör modell a családi vállalkozások irodalmának egyik legkorábbi, rendszerelméleti megalapozottságú elméleti modellje, amely számos családi vállalkozásokkal

kapcsolatos kutatás, teoretikus levezetés kiindulópontjává vált.

Tagiuri és Davis három kör modellt bemutató cikke 1996-ban jelent meg. A modell a családi vállalkozás rendszerét három egymással összefüggő, egymást részben átfedő csoportra osztja: a család, a vállalkozás és a tulajdon alrendszerének összességéként írja le. Az 1. ábrán látható eredeti modellben a családi vállalkozásban érintett egyéneket sorolták be az egyes alrendszerekbe, illetve az alrendszerek metszéspontjaiba (Tagiuri – Davis, 1996).

Az egyes körök úgy is felfoghatók, mint amelyek a családot, a tulajdonosokat és a menedzsereket jelképezik.

A modellen belül az egyes szektorok értelmezése a következő (Tagiuri – Davis, 1996; Gersick et al., 1997):

- 1-3: az ezekben a szektorokba tartozó egyéneknek csupán egyetlen kapcsolatuk van a vállalkozással vagy a családba tartoznak, vagy a vállalkozás tulajdonosai, vagy a vállalkozás alkalmazottai,
- 4: ebben a szektorban a családi és tulajdon körök metszik egymást, így azok a családtagok tartoznak ide, akik tulajdonrészrel rendelkeznek a vállalkozásban, de nem dolgoznak a cégben,
- 5: azok a tulajdonrészrel rendelkező egyének, akik a vállalkozásban dolgoznak, de nem tagjai a családnak,
- 6: azon családtagok, akik a vállalkozásban dolgoznak, de tulajdonrészrel nem rendelkeznek,
- 7: a három kör átfedésében azok jelennek meg, akik tulajdonosok, családtagok és egyben a vállalkozás munkavállalói is.

A családi vállalkozások egyik legkülönlegesebb jellemzője, sajátosságainak forrása, hogy a család alrendszer hogyan képes befolyásolni a vállalkozás és tulajdon alrendszereket (Gersick et al., 1997; Leach, 2007; Melin – Nordqvist, 2007; Miller – Le Breton-Miller, 2003).

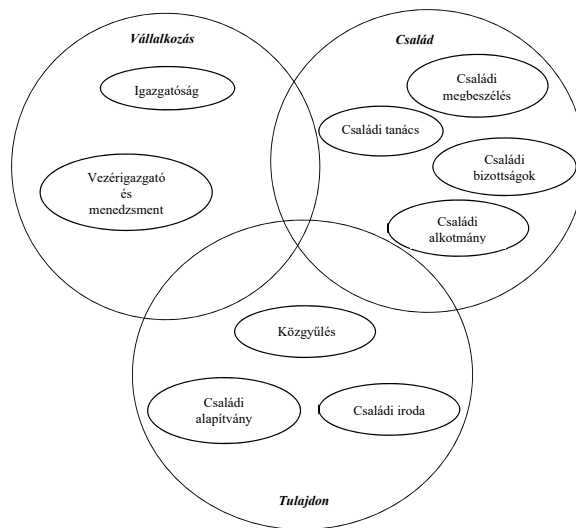
Gersick és munkatársai 1997-ben megjelent nagyszabású „Generation to Generation Life Cycles of Family Businesses” című könyvükben a családi vállalkozások fejlődését irányító struktúrákat és szerkezeteket részletesen fejezetben szintén a három kör modellt veszik alapul. A három kör modellben korábban bemutatott szektorokhoz rendeltek struktúrákat, mint pl.: közgyűlés, igazgatótanács, családi tanács, vezetők fejlesztéséért felelős csapat és terveket, pl.: vagyontervezés, stratégiai tervezés, folytonossági terv, vészhelyzeti intézkedési terv, családi terv, vezető fejlesztés terve. A könyv a felsorolt struktúrák és tervek rendszerét explicit módon nem nevezte a családívállalat-kormányzás eszközeinek, habár azok a családívállalat-kormányzás egyik első leírásának tekinthetők (Gersick et al., 1997). A könyv tulajdonképpen a három kör modell időbeliséggel való kiegészítése, szerzőik nemcsak a kormányzásra, hanem a kormányzási struktúrák fejlődési útjára is utaltak.

2005-ben Gallo és Kenyon-Rouvinez, majd Suess 2014-ben szintén a három kör modell alapján végeztek a családi vállalkozások irányítására, kormányzására irányuló szakirodalmi kutatásokat és elemzéseket. Munkásságuk a három kör modell továbbfejlesztéseként és

átértelmezéseként is interpretálható. A körök jelképezte alrendszerek célja már nem az érintettek besorolása és klasszifikálása. Az idézett szerzők magukra az alrendszerekre és a bennük jelen levő folyamatokra, irányítási mechanizmusokra és ezek egymáshoz való kapcsolatára koncentrálnak, függetlenül az egyes alrendszerek érintettjeitől (Gallo – Kenyon-Rouvinez, 2005), (Suess, 2014). Az új típusú megközelítésmódot a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

A családi vállalkozás irányítási mechanizmusainak rendszerelméleti besorolása



A jobb áttekinthetőség kedvéért a 2. ábrából mellőztük az irányítási mechanizmusok közötti kapcsolatot ábrázoló nyílakat. Forrás: Suess (2014, p. 140.)

A családi vállalkozások irányítási mechanizmusainak a három alrendszer szempontjából történő értelmezése ki-váló alapot szolgáltatott a kutatás korábbi szakaszában feltárt cikkek címeinek kulcsszavas elemzéséhez.

Jelen tanulmány célja, hogy a családi vállalkozás kutatás egyik alapmodellje, a három kör modell, segítségével kategorizálja a családívállalat-kormányzás nemzetközi szakirodalmát, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy melyek a téma legmeghatározóbb folyóiratai, a legjellemzőbb kulcsszavak, a legfontosabb levonható tanulságok.

Módszertan

A kutatás módszertana szakirodalom-kutatás, amelynek célja a lehető legtöbb releváns és mértakadó forrásmunka felderítése. A szakirodalmi adatbázis összeállítására Ali, Petersen és Wohlin (2014), illetve Kitchenham és Charters (2007) ajánlásai alapján történt.

Az átfogó és maximális lefedettség érdekében, a magas színvonalú, objektív kiválasztási és értékelési folyamat követelményeinek megfelelően, a nem releváns találatok kiszűrésével biztosítható, hogy a kiindulási adatbázis pontos, értelmezhető, releváns és aktuális tételeket tartalmazzon. Ennek eléréséhez a kutatás során a Web of Science Core Collection és ScienceDirect adatbázisokat alkalmaztuk, így csak

legalább kétszeresen lektorált, a magas szintű tudományos kutatások igényeit kielégítő cikkek kerültek az elemzésbe. (Az alkalmazott módszertan meggyezik Kása (2016) innovációs témában folytatott kutatásában használttal.)

Az alapadatbázis a családi vállalkozás témájú cikkek tág halmazának meghatározására irányult, majd az elemzés második fázisában az első fázisban létrehozott adatbázist a családívállalat-kormányzás témaköreinek megfelelően szűkítettük. Az így kapott redukált adatbázis 333 db cikket tartalmaz, amely a kutatás egy későbbi szakaszában további 42 kereszthivatkozások vizsgálata során feltárt releváns cikkel egészült ki.

Az alapadatbázis előállítás

A keresést 2017. április 19-20. között folytattuk le, a következő kereső string használatával (kiegészítve a szokásos logikai operátorok alkalmazásával):

„family_business?” in topic OR „family_business?” in title OR „family_business?” in keywords OR „family_firm?” in topic OR „family_firm?” in title OR „family_firm?” in keywords.

A találatokat az alábbi területekre szűrtük: Business, Management and Accounting; Economics, Econometrics and Finance.

A keresőstringek összesen 2357 cikket adtak eredményül az 1. táblázatban látható megoszlásban.

1. táblázat

A találatok megoszlása a keresési adatbázisokban

Adatbázis/ Keresőszó	Web of Science	ScienceDirect	Összesen
family business	1 280	282	1 562
family firm	564	231	795
Összesen	1 844	513	2 357

Forrás: saját szerkesztés

A fenti adatbázisokon kívül az alábbi, kifejezetten családi vállalkozásokkal foglalkozó folyóiratok cikkeit külön is exportáltuk, ugyanis itt nagy eséllyel a cím nem (esetleg a kulcsszavak és témamegjelölés sem) utal külön a családi vállalkozás fókuszra:

- Family Business Review,
- Journal of Family Business Strategy,
- Journal of Family Business Management,
- International Journal of Family Business and Regional Development (a vizsgálat időpontjában nem tartalmazott publikált cikket).

Fenti folyóiratokban összesen 490 cikk volt fellelhető, ezekkel az adatbázis 2847 eleműre nőtt.

Az alapadatbázis normalizálása

Az adatbázisban megtalálható 2847 tétel tisztítására és normalizálására volt szükség. Ennek során eltávolítottunk minden olyan tételt, amelyek:

- duplikáltak,
- nem azonosíthatók egyértelműen a szerzői információk,
- nem releváns típusú források (szerkesztői előszavak, jegyzetek, kritikák, levelek, könyvismertető stb.).

Mivel több adatbázisban történt a keresés, így nagy mennyiségű redundáns tételt tartalmazott a lekérdezés. A normalizálást követően összesen 1999 tétel maradt.

Az angol keresőkifejezések használatából fakadóan a találatok is értelemszerűen angol nyelvű cikkek. Habár a megtalált cikkeknek csak 94,15%-a angol nyelvű (német: 1,45%, spanyol, 2%), mivel az adatbázisba való bekerülés követelménye az angol nyelvű cím, így ez nem okoz problémát, a lefedettség 100%. Összesen 10 esetben nem volt angol nyelvű cím (4 spanyol, 6 portugál), ezekben az esetekben a címetek angolra fordítottuk.

A szűkített adatbázis előállítás

A családi vállalkozások releváns angol nyelvű szakirodalmát tartalmazó adatbázisból kiválogattuk a családi vállalkozások kormányzását, irányítását, döntéshozatalát vizsgáló cikkeket.

A kiválogatás az alapadatbázisba került cikkek címei szerint történt. A családívállalat-kormányzás alapmodelljének számító három kör modell (Tagiuri – Davis, 1996; Gersick et al., 1997) alapján a vállalkozás – család – tulajdon alrendszernek megfelelően a kulcsszócsoportokat alakítottunk ki. (A kulcsszócsoportok bemutatását részletesen az 5. táblázat tartalmazza.) Amennyiben az adott kulcsszavak szerepeltek a címben és a cím teljes tartalmát vizsgálva a cikk témája valóban a családívállalat-kormányzás témaköréhez kapcsolódik, a cikk bekerült a családívállalat-kormányzás, irányítás témakörre irányuló szűkített adatbázisba.

A szűkített adatbázisba bekerült cikkek listáját kiegészítettük a szakirodalmi áttekintést tartalmazó írásokban szereplő, a szűkített adatbázisban nem szereplő cikkek listájával. A családi vállalkozások kormányzására, irányítására irányuló cikkeket tartalmazó adatbázis számosságának alakulását a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat

A szűkített adatbázis számosságának alakulása

Cikkek forrása	Cikkek száma
Szisztematikus szakirodalom-kutatás – alapadatbázis	1 999
Kormányzás, irányítás témakör kulcsszavas szűrés eredménye alapadatbázis alapján	333
Szakirodalmi áttekintő cikkek alapján történő kiegészítés	42
Családívállalat-kormányzás témájú cikkek összesen	375

Forrás: saját szerkesztés

A szűkített adatbázis cikkeit kategorizáltuk a három kör modell alrendszerei (család, vállalkozás, tulajdon) és a címben szereplő kulcsszavak alapján is (ld. 5. táblázat).

Az elemzés alapjául szolgáló adatbázis összeállítására egy többlépcsős folyamat keretében került sor. Kiindulásként szakirodalom-kutatást végeztünk kereső string-ek segítségével a családi vállalkozásokkal kapcsolatos releváns, a kutatás korábban bemutatott célrendszerének megfelelő cikkek adatbázisának létrehozása érdekében (alapadatbázis), amelyet ennek tisztítása, véglegesítése követett. A tisztított alapadatbázisból kiválogattuk a családi vállalkozások kormányzására, irányítására irányuló cikkeket. Ezzel a lépéssel létrejött egy szűkített adatbázis, amely már kizárólag a téma szempontjából releváns publikációkat tartalmazza. E szűkített adatbázis gazdagítására, kiegészítésére került sor a szakirodalmi kereszthivatkozások figyelembevételével.

A szakirodalom-kutatási munka végrehajtása során a legnagyobb alaposágra és teljességre való törekvés ellenére is vannak az alkalmazott módszertannak korlátai. Az elemzésbe kizárólag angol nyelvű folyóiratcikkek kerültek be, amely egyrészt garancia a minőségi tartalomra, ugyanakkor a vizsgálatból kimaradtak a témában született értékes könyvek, PhD-disszertációk, szakdolgozatok, műhelytanulmányok. A kulcsszavak kiválasztása során, a teljességre való törekvés ellenére előfordulhat, hogy bizonyos keresőszavak kimaradtak. Az elemzés során nem különítettük el a kizárólag elméleti megközelítésű és az empirikus felméréseket is tartalmazó cikkeket. A tartalmi vizsgálat a három kör modellen alapul, nem elemzi olyan kulcsfontosságú elméleti modellek megjelenését, mint például a társadalmi tőke-elmélet (social capital theory), megbízó-ügynök elmélet (principal-agent theory), jószágigazgató elmélet (stewardship theory). A három kör modell alkalmazása gyakorlati limitációt jelent, mivel a publikációkat csak egy alrendszerhez lehet sorolni, még abban az esetben is, ha az alrendszerek közös metszetein működő kormányzási mechanizmusokra irányulnak. A három kör modell egyik lehetséges értelmezési problémája továbbá, hogy azt mechanikusan kezelve, a család, a vállalat és a tulajdon dimenziókat, mint egymást kizáró alrendszereket tekinti.

Az alkalmazott módszertan korlátai ellenére, a kapott eredmények jó átfogó képet adnak a családívállalat-kormányzás szakirodalmi feldolgozottságáról, a még feltárható területekről és a jövőbeli kutatási irányokról.

Eredmények

A korábban részletezett keresési eredmények alapján családi vállalkozások kormányzására, irányítására irányuló cikkeket 117 angol nyelvű folyóiratban közöltek. Míg bizonyos kiadványokban jelentős szerepelt töltenek be a témával foglalkozó írások, a mintába került folyóiratok 63,25%-ban csupán 1-1 a vizsgált témát boncolgató munkát közöltek.

A legtöbb családívállalat-kormányzás témájú cikket megjelentető folyóiratok listáját és a témában közölt cikkek számát a 3. táblázat mutatja be. A táblázatban azon folyóiratok szerepelnek, amelyekben legalább 4 családívállalatozás-kormányzás témájú cikk jelent meg, azokat a kiadványokat, ahol ez a feltétel nem teljesült az egyéb kategóriába soroltuk be.

3. táblázat

A legtöbb családívállalat-kormányzás témájú cikket közlő folyóiratok listája

Ssz.	Folyóirat	Családívállalat-kormányzás témájú cikkek száma
1	Family Business Review	70
2	Journal of Family Business Strategy	53
3	Journal of Business Research	19
4	Entrepreneurship Theory and Practice	17
5	Corporate Governance: An International Review	12
6	Journal of Corporate Finance	9
7	Journal of Management & Organization	9
8	International Business Review	7
9	Journal of Business Venturing	7
10	Journal of Small Business Management	7
11	Asia Pacific Journal of Management	5
12	Journal of Family Business Management	5
13	International Small Business Journal	4
14	Journal of Banking & Finance	4
15	Small Business Economics	4
16	Universia Business Review	4
17	Other	139
	Összesen	375

Forrás: saját szerkesztés

A legtöbb családívállalatozás-kormányzás témájú cikket magasan a Family Business Review közölte. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a cikkek időbeli megoszlását az egyes folyóiratok között, a 4. táblázatban is látható, hogy az elmúlt években a Journal of Family Business Strategy jelentetett meg a legnagyobb számban a témakörhöz kapcsolódó írásokat.

Ahogy az alkalmazott módszertan bemutatásánál már említettük, a családívállalat-kormányzással, irányítással foglalkozó cikkek kategorizálása a családi vállalkozások szakirodalmának egyik klasszikusnak számító modellje a három kör modell alapján történt.

A három alrendszerhez az alrendszerekkel kapcsolatos írásokra leginkább jellemző kulcsszavakat határoztuk meg, amelyek alapján a szűkített adatbázisba került cikkeket szűrtük. A kulcsszavak listáját az 5. táblázat tartalmazza.

Családivállalat-kormányzás témájú cikkek folyóirat és dátum szerinti megoszlása

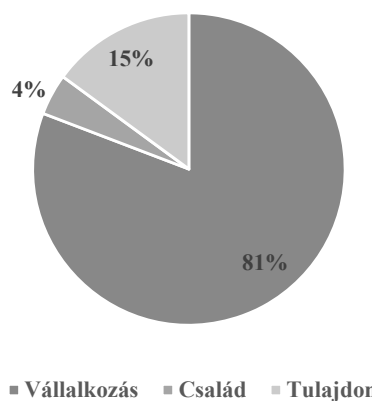
Folyóirat	Dátum																	Összesen											
	1988	1989	1990	1991	1994	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Asia Pacific Journal of Management																						1	2	1		1		5	
Corporate Governance: An International Review											1	1			1	1	1			1		1	1		3	1		12	
Entrepreneurship Theory and Practice												1			2	1		2	1	1	1	1	3	1	2	1		17	
Family Business Review	3	2	1	1	1		2			1	3	2		1	3	6	6	5	3	7	4	3	5	4	1	6		70	
International Business Review																							1	2	1	2	1		7
International Small Business Journal																				1		2				1		4	
Journal of Banking & Finance																						3		1				4	
Journal of Business Research																1	5	1				2	1		3	4	2	19	
Journal of Business Venturing											2		2		1						1	1						7	
Journal of Corporate Finance									1									1			2			1	2	2		9	
Journal of Family Business Management																										5		5	
Journal of Family Business Strategy																				4	6	9	7	11	6	7	3	53	
Journal of Management & Organization																			4	1			2		1	1		9	
Journal of Small Business Management						2										1	1	1					1	1				7	
Small Business Economics																		1				1				2		4	
Universia Business Review																			1		3							4	
Összesen	3	2	1	1	1	2	2	0	1	1	3	5	2	3	6	11	13	11	9	15	19	23	22	22	19	32	7	236	

Forrás: saját szerkesztés

A családivállalat-kormányzásra, irányításra fókuszáló szűkített adatbázisban szereplő cikkekhez hozzárendeltük a jellemző kulcsszavakat és azon alrendszer/alrendszereket (vállalkozás, család, tulajdon), amelyekhez a cikk kapcsolódik. Az adatbázisban szereplő 375 cikk vállalkozás – család – tulajdon szerinti megoszlását a 3. ábra szemlélteti.

Az adatbázis cikkeinek döntő többsége (81%) a vállalkozás alrendszerhez kapcsolódik, a tulajdonnal foglalkozó írások számossága alacsonynak tekinthető (15%), a család alrendszerre fókuszáló cikkek aránya pedig egészen elenyésző, csupán 4%. Az eredmények alapján a családi vállalkozások kormányzásának témakörében jelentős méretű, tudományos igényű, empirikus kutatással idáig feltáratlan területekre derül fény. A levont következtetések egybecsengenek a korábbi kutatások megállapításaival. Dyer (2003) kiemeli, hogy a főáramba tartozó menedzmentkutatásokban csak elenyésző arányban jelenik meg a

3. ábra
Az adatbázisban szereplő cikkek alrendszerek szerinti megoszlása (N=375)



Forrás: saját szerkesztés

Kulcsszólista

Alrendszer angolul / magyarul	Kulcsszó	Kifejezés, amelyre a kulcsszó utal angolul	Kifejezés, amelyre a kulcsszó utal magyarul
Business Vállalkozás			
	Board	Board of directors	Igazgatótanács
	Director		
	CEO		Vezérigazgató
	Management		Menedzsment
	Manager		Menedzser
	Leadership		Vezetés
	Control	Family control	Családi kontroll
	Executive		Vezető
	Strategy		Stratégia
Family Család			
	Meeting	Family meeting	Családi megbeszélés
	Council	Family council, Inner council	Családi tanács, belső tanács
	Comittee	Family comittee	Családi bizottság
	Constitution	Family constitution	Családi alkotmány
	Assembly	Family assembly	Családi gyűlés
	Forum	Family forum	Családi fórum
	Reunion	Family reunion	Családi találkozó
	Supervisory	Family supervisory board	Családi felügyelő bizottság
	Inner	Inner council	Belső tanács
	Executive	Family executive committee	Családi végrehajtó bizottság
	Advisory	Advisory board, Advisory council	Tanácsadó testület
	Code	Family code of conduct	Családi magatartási kódex
	Conduct	Family code of conduct	Családi magatartási kódex
	Statement	Family statement	Családi kinyilatkoztatás
	Protocol	Family protocol	Családi protokoll
	Charter	Family charter	Családi alapszabály
Ownership Tulajdon			
	Shareholder	Shareholder's meeting	Közgyűlés
	Foundation	Family foundation	Családi alapítvány
	Office	Family office	Családi iroda
	Trust	Trust fund	Vagyonkezelő alapítvány
	Fund	Trust fund	Vagyonkezelő alapítvány
	Wealth	Wealth management	Vagyonkezelés
	Investment	Investment	Befektetés
	Valuation	Business valuation	Vállalat értékelés
	Value	Value	Érték
	Ownership	Own – keresőkifejezésre szűrve	Tulajdon
	Owned		
	Institution		Szervezet, intézmény
	Investor	Investor	Befektető

Forrás: saját szerkesztés

család, mint változó, amely félrevezető és hiányos eredményekhez vezethet. Lansberg (1999) megállapítása alapján a családi vállalkozások kormányzása során egyenlő erőfeszítést és figyelmet igényel a vállalkozás és a család irányítása. A család és a vállalkozás irányításának egyensúlya sem a gyakorlatban, sem a tudományos kutatások esetében nem jellemző, mindkét esetben a fókusz erőteljesen a vállalkozás irányítására tolódik. Suess (2014)

a családi kormányzás mechanizmusainak szakirodalmát áttekintő cikkében a téma alulkutatottságán túl a kvalitatív módszertanon alapuló kutatások relatív alacsony arányára is felhívja a figyelmet. Magyar családívállalat-kormányzással foglalkozó kutatás nagy jóindulattal is, szinte még csak csíráiban létezik, ugyanakkor pozitívum, hogy első kezdeményei Wieszt (2015) munkássága alapján a család szerepére irányulnak.

A kapott eredményeket tovább árnyalja, ha megvizsgáljuk az egyes kulcsszavak konkrét számosságát.

6. táblázat

Kulcsszavak előfordulásának gyakorisága alrendszer (vállalkozás, család, tulajdon) szerinti bontásban

Kulcsszó	Alrendszer			Összesen
	Vállalkozás	Család	Tulajdon	
governance	61	11	6	78
management	74			74
board	53			53
CEO	36			36
control	35			35
leadership	27			27
ownership	1		22	23
investment			22	22
director	18			19
manager	18			18
shareholder			12	12
value			12	12
strateg	11			11
strategy	10	1		11
institution	7	1		8
executive	7			7
wealth			5	5
investor			4	4
kulcsszó nélküli releváns cikkek	1	2		3
meeting		2		2
office			2	2
valuation			2	2
advisory	1			1
found			1	1
foundation			1	1
trust			1	1
Összesen	360	17	90	468

Forrás: saját szerkesztés

A 6. táblázatból kiderül, hogy a vállalkozás alrendszerhez kapcsolódóan az irányítás, kormányzás (governance), menedzsment (management), igazgatóság (board), vezérigazgató (CEO), kontroll (control) és vezetés (leadership) kulcsszavak dominálnak. Jelentős súlyukra magyarázatként szolgálhat, hogy a családivállalat-kormányzás kutatásainak kiinduló pontjával a vállalkozás-kormányzás eredményei szolgálták, természetes jelenség, hogy a legtöbb írás ezekhez kapcsolódóan született.

A család alrendszer leggyakoribb kulcsszava az irányítás, kormányzás (governance), ami annak az indikátora, hogy a vizsgált szakirodalmi körben, nagyon kevés olyan írás született idáig, amely az általános áttekintésen túl a

családi kormányzás specialitásait vizsgálja, mint a családi stratégia, a család intézményei, vagy a családi megbeszélések szerepe. A tulajdon alrendszer legfontosabb kulcsszavai a tulajdon (ownership), befektetés (investment), részvényes (shareholder) és érték (value). Annak ellenére, hogy a vagyonos vállalkozó családok számára kiemelkedő fontosságúak a családi irodák (family office) és számos üzleti magazinnal, szervezettel, honlappal rendelkeznek, a vizsgálatba került cikkek között alacsony súllyal szerepelnek. A családi irodák működését elemző cikkek tárgyalják, illetve a témakör átnyúlik a befektetési pénzügyek területére.

A családi vállalkozások szakirodalmi hangsúlyozza a család jelentős hatását a családi cégek jellemzőinek formálására, és rendre születnek kutatások, amelyek a családi hatást vizsgálják a cég gazdálkodásra, a család szerepének alaposabb, mélyebb rétegekre irányuló feltérképezésében még jelentős tér kínálkozik. A vállalkozó családok jellemzően a családi vállalkozási kormányzási mechanizmusokon keresztül hatnak az általuk birtokolt cégre, ennek pontos mikéntjéről, a konkrét családi vállalkozási mechanizmusokról kevés az ismeretünk. Szintén hiányos a tudásunk arra vonatkozóan, hogy a család vállalkozásban való szerepvállalásának milyen hatásai vannak a családra, a családnak milyen eszközei vannak arra, hogy az általa kívánatos hatásokat indukálja a vállalkozásban, oly módon hogy eközben megőrizze saját egyensúlyát, harmóniáját. A családi vállalkozások esetében a tulajdon és hozzá kapcsolódóan a vagyonmegőrzés, szintén a nem családi vállalkozások problémáin túlmutató kérdéseket vet fel, amelyek az arányokat tekintve a tudományos igényű kutatások szintén mellőzött témakörének tekinthetők. A vállalkozás alrendszerhez kapcsolódó írásként ugyan kitérnek a családdal kapcsolatos problémakörökre, jellemzően a vállalkozási alrendszerből kiindulva felszínesen érintik a családi vonatkozásokat, ugyanakkor az igazi mélyfúrások még váratnak magukra. A tudományos figyelem hiányának okai között egyrészt a témakör erősen határterület voltát említhetjük, hiszen a menedzsmenttudományok eredményei mellett pszichológiai, családpeszichológiai, családterápiás, szociológiai és (kulturális) antropológia megközelítések alkalmazására is szükség lenne a pontos feltérképezéshez. Másrészt a családivállalat-kormányzás empirikus szakirodalmát jellemző kvantitatív módszertani túlsúly (bár eredményei vitathatatlanok) mellett, valószínűleg pozitív hatásai lennének a kvalitatív, illetve kevert módszertanok alkalmazásának. A Suess (2014) által felkutatott és vizsgált, családi kormányzással foglalkozó cikkek mindössze 26 %-a, (5 cikk) épült kvalitatív kutatási módszertanra.

A tulajdonra és családra irányuló cikkeket megjelentető folyóiratok száma korlátozott. A 7. táblázat tartalmazza a tíz legtöbb családivállalat-kormányzással kapcsolatos cikket megjelentető folyóiratban megjelent cikkek alrendszer (vállalkozás, család, tulajdon) szerinti csoportosítását. A családhoz és tulajdonhoz kapcsolódóan a Family Business Review, a Journal of Family Business Strategy, az Entrepreneurship Theory and Practice, Journal of Business Research és a Corporate Governance: An International

Review című folyóiratok jelentettek meg írásokat. Tulajdon témakörben a felsoroltakon kívül a Journal of Management & Organization, a Journal of Corporate Finance, az International Business Review és a Journal of Business Venturing közölt cikkeket. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy a családi vállalkozásokkal kapcsolatos írásokat megjelentető 117 angol nyelvű folyóiratról leginkább a családi vállalkozásokra specializálódott kiadványokban kapnak teret a családot előtérbe helyezők. A tulajdon témakörhöz kapcsolódó cikkek esetében a megjelenési lehetőségek ugyan szélesebbek, de a család témakörhöz hasonlóan koncentrálnak tekinthetők.

7. táblázat

A 10 legtöbb családívállalat-kormányzással kapcsolatos cikket megjelentető folyóiratban megjelent írások alrendszer (vállalkozás, család, tulajdon) szerinti csoportosítása

Sz.	Folyóirat	Vállalkozás	Család	Tulajdon	Összesen
1	Family Business Review	56	3	11	70
2	Journal of Family Business Strategy	44	2	7	53
3	Journal of Business Research	15	1	3	19
4	Entrepreneurship Theory and Practice	13	2	2	17
5	Corporate Governance: An International Review	10	1	1	12
6	Journal of Management & Organization	8		1	9
7	Journal of Small Business Management	7			7
8	Journal of Corporate Finance	6		3	9
9	International Business Review	5		2	7
10	Journal of Business Venturing	5		2	7

Forrás: saját szerkesztés

A családívállalat-kormányzással kapcsolatos cikkek megjelenésének időbeli alakulását vizsgálva megállapítható, hogy a témakör vállalkozáshoz kapcsolódó irányba kiforrottnak tekinthető, ezzel szemben a kifejezetten családhoz és tulajdonhoz kapcsolódó első írások csak a 2000-es évek elején jelentek meg. (4. ábra)

A családívállalat-kormányzás vállalkozáshoz kapcsolódó szakirodalmára egészen komoly múltra tekint vissza jelentős számú publikációt felvonultatva. A család és a tulajdon szerepét ugyanakkor szinte csak az elmúlt 5-10 évben kezdték behatóbban vizsgálni a téma kutatói. A családívállalat-kormányzás ezen aspektusaiban még jelentős kutatásra, elemzésre érdemes területek állnak feltáratlanul.

Összegzés

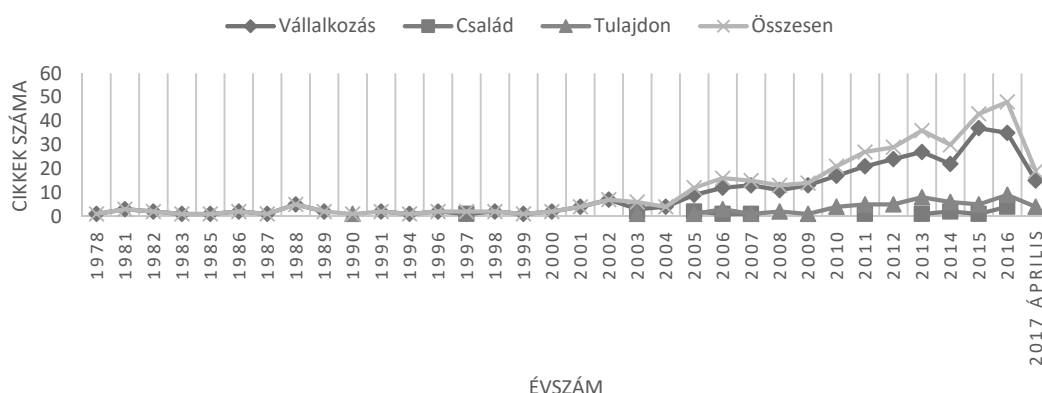
A tanulmány a vállalatkormányzás és családívállalat-kormányzás kapcsolatának rövid bemutatását követően a családívállalat-kormányzás nemzetközi szakirodalmának a három kör modell tükrében történő kategorizálására tett kísérletet.

Az elvégzett elemzések alapján összefoglalóan elmondható, a családívállalat-kormányzás témájú cikkek számos folyóiratban megjelennek, ám a család alrendszerre fókuszáló írásokat jellemzően a családi vállalkozásokra fókuszáló lapokban publikálnak. A kutatás érdekes eredménye, annak ellenére, hogy a számosságot tekintve a Family Business Review jelentette meg a legtöbb családívállalat-kormányzás fókuszú cikket a vizsgált időtartományban, az utóbbi időszakban a Journal of Family Business Strategy-ben jelentek meg a legnagyobb számúban a témakörhöz kapcsolódó írások.

A három kör modell alapján a vállalkozáshoz kapcsolódó témakörök feldolgozottsága magas szintű, míg a család és a tulajdon vonatkozású kérdések beható vizsgálata még várat magára. A kutatókban a családhoz kapcsolódó kérdéskörök vizsgálata egyfajta vonakodást válthat ki, hiszen ez a témakör az, amely a családi vállalkozások kutatásában a leginkább határterületnek számít, számos pszichológiai vonatkozással, amely bizonytalanságot vihet

4. ábra

Családívállalat-kormányzás fókuszú cikkek megjelenésének időbeli alakulása témakör (vállalkozás, család, tulajdon) szerinti bontásban



Forrás: saját szerkesztés

a kutatásba, illetve nehezíti az eredmények publikálását. A családívállalat-kormányzás cikkek időrendi megjelenését vizsgálva elmondható, hogy a vállalkozáshoz kapcsolódó publikációk már egészen komoly múltra tekintenek vissza, ugyanakkor a család és a tulajdon szerepét szinte csak az elmúlt években kezdték behatóbban vizsgálni a téma kutatói.

Az elvégzett vizsgálatok számos jövőbeli kutatási irány lehetőségét vetik fel. A szakirodalom-kutatás folytatásának további útja lehet az azonosított cikkek részletes tartalmi elemzése, a felsorakoztatott elméleti modellek vizsgálata és az empirikus kutatások során alkalmazott módszertanok áttekintése, elemzése.

Magyarországi vonatkozásban érdekes eredményeket hozhat a részvénytársasági formában működő családi és nem családi vállalkozások kormányzási gyakorlatának összevetése, behatóbb vizsgálata.

A hazai vállalkozási szerkezetet jellemző KKV-dominancia tükrében szintén jelentős feltárandó területként jelentkezik a mikro-, kis- és közepes méretű családi vállalkozások családívállalat-kormányzás gyakorlatainak megismerése, kiemelten fókuszálva a család szerepére és a tulajdonnal kapcsolatos kérdésekre.

Felhasznált irodalom

- Aaken, D. – Rost, K. – Seidl, D. (2017): The substitution of governance mechanisms in the evolution of family firms. *Long Range Planning*, Volume 50, Issue 6, p. 826-839, <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.01.002>.
- Ali, N. Bin – Petersen, K. – Wohlin, C. (2014): A Systematic Literature Review on the Industrial Use of Software Process Simulation. *Journal of Systems and Software*, p. 65-85. <http://doi.org/10.1016/j.jss.2014.06.059>
- Angyal Á. (2001): Új tudományterület: vállalati kormányzás. *Vezetéstudomány*, 32:(10), p. 2-18.
- Astrachan, J. H. – Klein, S. B. – Smyrniotis, K. X. (2002): The F-PEC Scale of Family Influence: A Proposal for Solving the Family Business Definition Problem. *Family Business Review*, Vol 15, Issue 1, p. 45 – 58. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2002.00045.x>
- Auer, Á. (2017): Corporate governance – A felelős társaságirányítás jelenkori dimenziói. Budapest: Dialóg Campus Kiadó
- Bartholomeusz, S. – Tanewski, G. A. (2006): The relationship between family firms and corporate governance. *Journal of Small Business Management*, vol. 44, no. 2, p. 245-267, doi: 10.1111/j.1540-627X.2006.00166.x.
- Bartók I. (2001): Vállalat-kormányzás magyar vállalati szemmel. *Vezetéstudomány*, 32: (01), p. 8-12.
- Bartók I. (2007): A magyar részvénytársasági irányítás az Unió csatlakozáskor. *Vezetéstudomány*, 38: (05), p. 9-17.
- Bedő Zs. (2006): A piaci irracionalitás vállalat-kormányzásra gyakorolt hatásáról. *Vezetéstudomány*, 37: (07-08), p. 11-12.
- Bedő Zs. (2011): A kontextusba helyezett vállalat-kormányzás. *Vezetéstudomány*, 42:(07-08), p. 11-19.
- Beke J. (2011): A számviteli standardok szerepe a vállalatirányításban. *Vezetéstudomány*, 44 (06), p. 46-55.
- Bordáné Rabóczki M. (2010): A társaságirányítási jelentés és a könyvvizsgáló szerepvállalása. Új elem az európai pénzügyi beszámolási kultúrában. *Vezetéstudomány*, 41:(11), p. 2-14.
- Cabrera-Suarez, K. – Saa-Perez, P. – Garcia-Almeida, D. (2001): The succession process from a resource- and knowledge-based view of the family firm. *Family Business Review*, Vol 14, Issue 1, p. 37 – 46. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2001.00037.x>
- Debicki, B. J. – Kellermanns, F. J. – Chrisman, J. J. – Pearson, A.W. – Spencer, B. A. (2016): Development of a socioemotional wealth importance (SEWi) scale for family firm research. *Journal of Family Business Strategy*, 7, p. 47–57.
- Dyer, W. G. (2003): The Family: The Missing Variable in Organizational Research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 27, p. 401–416. doi:10.1111/1540-8520.00018
- Family Firm Institute (2017): Family Enterprise Statistics from around the World. Elérhető: <http://www.ffi.org/page/globaldatapoints>. Letöltés időpontja: 2017. november 1.
- Gallo, M. A. – Kenyon-Rouvinez, D. (2005): The Importance of Family and Business Governance. In: *Family Business*. London: A Family Business Publication. Cheltenham: Palgrave Macmillan
- Gersick, K. E. – Davis, J. A. – Hampton M. M. – Lansberg, I. (1997): Generation to generation: Life cycles of the family business. Boston, Ma.: Harvard Business School Press
- Gnan, I. – Montemerlo, D. – Huse, M. (2015): Governance Systems in Family SMEs: The Substitution Effects between Family Councils and Corporate Governance Mechanisms. *Journal of Small Business Management*, Vol. 53. Issue 2., p. 355, 381., <https://doi.org/10.1111/jsbm.12070>
- Gómez-Mejía, L. – Takács Haynes, K. – Núñez-Nickel, M. – Jacobson, K. J. L. – Moyano-Fuentes, J. (2007): Socioemotional Wealth and Business Risks in Family-controlled Firms: Evidence from Spanish Oil Olive Mills. *Administrative Science Quarterly*, 52, p. 106-137. <https://doi.org/10.2189/asqu.52.1.106>
- Habbershon, T. G. – Williams, M. L. (1999): A resource based framework for assessing the strategic advantages of family firms. *Family Business Review*, 12, p. 1–25. doi:10.1111/j.1741-6248.1999.00001.x
- Kása R. (2016): Hová tart az innováció kutatása? Trendek térben és időben. *Logisztika, Informatika, Menedzsment*, 1(1), p. 1-10.
- Kitchenham, B. – Charters, S. (2007): Guidelines for performing systematic literature reviews in software engineering. Tech. Rep. EBSE 2007-001, Keele University and Durham University Joint Report. EBSE.
- Leach, P. (2007): Family businesses the essentials. London: Profile Books

- Lansberg, I.* (1999): Succeeding generations: Realizing the dream of families in business. Boston, MA.: Harvard Business School Press
- Lubatkin, M. – Schulze, W. – Dino, R.* (2005): The Effects of Parental Altruism on the Governance of Family-Managed Firms. *Journal of Organizational Behavior*, 26. <https://doi.org/10.1002/job.307>.
- Mandl, I.* (2008): Overview of Family Businesses Relevant Issues. Final report. KMU Forschung Austria, The study was conducted on behalf of the European Commission, Enterprise and Industry Directorate-General, p. 1-175.
- Marján A.* (2009): Vállalatirányítási szabályozás, menedzsmentkultúra és európai versenyképesség. *Vezetéstudomány*, 40: (11), p. 2-10.
- Martínez-Romero, M. J. – Rojo-Ramírez, A. A.* (2016) SEW: Looking for a definition and controversial issues. *European Journal of Family Business*, 6, p. 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.ejfb.2015.09.001>
- Melin, L. – Nordqvist, M.* (2007): The reflexive dynamics of institutionalization: the case of the family business. *Strategic Organization*, 5, p. 321-333. <https://doi.org/10.1177/1476127007079959>
- Miller, D. – Le Breton-Miller, I.* (2003): Challenge versus advantage in family business. *Strategic Organization*, vol. 1(1), p. 127-134. <https://doi.org/10.1177/1476127003001001222>
- Miller, D. – Le Breton-Miller, I.* (2014): Deconstructing Socio-Emotional Wealth. *Entrepreneurship Theory and Practice*, July 2014, p. 713-720. <https://doi.org/10.1111/etap.12111>
- Mustakallio, M. – Autio, E. – Zahra, S. A.* (2002): Relational and Contractual Governance in Family Firms: Effects on Strategic Decision Making. *Family Business Review*, vol 15, no. 3, p. 205-222. DOI: 10.1111/j.1741-6248.2002.00205.x
- Pearson, A. W. – Carr, J. C. – Shaw, J. C.* (2008): Toward a Theory of Familiness: A Social Capital Perspective. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32, p. 949–969. doi:10.1111/j.1540-6520.2008.00265.x
- Siebels, J. – zu Knyphausen-Aufseß, D.* (2012): A Review of Theory in Family Business Research: The Implications for Corporate Governance. *International Journal of Management Reviews*, 14, p. 280-304. doi:10.1111/j.1468-2370.2011.00317.x
- Siklósi Á. (2007): A vállalati kormányzás gyakorlata a magyarországi gyógyszeripari társaságoknál. *Vezetéstudomány*, 38: (07-08), p. 67-84.
- Suess, J.* (2014): Family governance – Literature review and the development of a conceptual model. *Journal of Family Business Strategy*, vol. 5, issue 2, p. 138-155. <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2014.02.001>
- Tagiuri, R. – Davis, J. A.* (1996): Bivalent Attributes of the Family Firm. *Family Business Review*, Vol. 9., Issue: 2., p. 199-208. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.1996.00199.x>
- Wieszti A.* (2015): Családterápia szervezetekben: Családterápiás konzultáció családi vállalkozások számára. Doktori értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem